

Martinek, Libor

Proměna tematického prvku ATU 332 "Kmotříčka smrt" v díle Gustawa Morcinka

Slavica litteraria. 2024, vol. 27, iss. 2, pp. 98-108

ISSN 2336-4491 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/SL2024-2-8>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.82151>

License: [CC BY-SA 4.0 International](#)

Access Date: 16. 06. 2025

Version: 20250610

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Proměna tematického prvku ATU 332 „Kmotřička smrt“ v díle Gustawa Morcinka

Transformation of the Thematic Element ATU 332 “Godfather Death” in the Work of Gustaw Morcinek

Libor Martinek

(Opava–Wrocław)

MATERIALS—DISCUSSIONS

Abstrakt:

Studie je věnována proměně tematického prvku ATU 332,¹ „Kmotřička smrt“,² v díle rodáka z Karviné, polsky píšícího spisovatele Gustawa Morcinka (1891–1963), jenž se stal v meziválečném i poválečném období nejpopulárnějším spisovatelem ze Slezska v polské národní literatuře. Kromě tvorby pro dospělé, přičemž byl znám jako aktivní publicista, byl také velmi oblíbeným autorem pro děti a mládež (k tomu existuje celá řada studií polských literárních vědců). Zaměřujeme se na jednu povídku z Morcinkova souboru pohádek *Przedziwne śląskie powiarki*, konkrétně *O tym, jak śmierć była matką chrzestną*, a zjišťujeme některé paralely proměny téhož motivu ATU 332 „Godfather Death“ v povídce Jana Drdy *Dařbuján a Pandrhola*, která se nachází v jeho knize *České pohádky*.

Klíčová slova:

Gustaw Morcinek; Jan Drda; folklor; pohádka; polská literatura; česká literatura; literatura pro děti a mládež; téma, archetyp; Kmotra smrt

- 1 Klasifikace T (= Thompson), později známější jako Aarne-Thompson (zkráceně: AT nebo AaTh) je mezinárodní klasifikace týkající se folkloristiky (věda o folkloru) umožňující indexování z lidových pohádek podle typu příběhů. Založil ji Fin Antti Aarne (1867–1925), dvakrát jej dokončil (v r. 1927 a v r. 1961) Američan Stith Thompson, poté v roce 2004 Hans-Jörg Uther, německý odborník zejména v oblasti pohádek (systém ATU; většina odborníků se drží nejnovějšího ATU, někteří přihlížejí i k AT, vzniknul-li tu rozdíl). [https://cs.wikipedia.org/wiki/Aarneho%E2%80%93Thompson%C5%AFv_katalog;30.4.2023.]
- 2 Prvek ATU 332 „Godfather Death“ je ve slezské verzi zpracované Morcinkem ženského rodu, proto překlad prvku do češtiny s přihlédnutím k domácí tradici tady zní Kmotřička smrt.

Abstract:

The article is devoted to the transformation of the thematic element ATU 332 “Godfather Death” in the work of a native of Karviná, the Polish writer Gustav Morcinek (1891–1963), who became the most popular writer from Silesia in Polish national literature in the interwar and postwar period. In addition to writing for adults, while he was known as an active publicist, he was also a very popular author for children and young people (there are a number of studies on this by Polish literary scholars). We focus on one short story from Morcinek’s collection of fairy tales *Przedziwne śląskie powiarki* (“Strange Silesian superstitions”; Warszawa, 1961), namely “O tym jak śmierci była matką chrzestną” (“About how death was the godmother”), and find some parallels in the transformation of the same motif in Jan Drda’s short story “Dařbuján and Pandrhola”, which is found in his book “České pohádky” (Czech fairy tales; Prague, 1959); its film adaptation under the same name, directed by Martin Frič (released in 1959), undoubtedly contributed to the popularity of Drd’s fairy tale among Czech readers.

Key words:

Gustaw Morcinek; Jan Drda; folklore; fairy tale; Polish literature; Czech literature; literature for children and youth; theme; archetype; Godfather death

Úvodem

K nejznámějším Morcinkovým³ souborům pohádek a pověstí patří *Jak górnik Bulandra diabla oszukał. Baśnie śląskie* (Warszawa, 1958),⁴ *Przedziwne śląskie powiarki* (Warszawa, 1961)⁵ a *Przedziwna historia o zbójniku Ondraszku* (Warszawa, 1963).

V našem příspěvku si všímáme povídky z Morcinkova souboru pohádek *Przedziwne śląskie powiarki*, konkrétně *O tym, jak śmierć była matką chrzestną*,⁶ kde se objevuje prvek ATU 332, ten zařazujeme do širšího kontextu Morcinkovy tvorby, jenž pak komparujeme s pohádkou Jana Drdy *Dařbuján a Pandrhola* ze souboru *České pohádky* (Praha, 1959). Náš příspěvek má z hlediska metodologie především literárněvědný základ se zaměřením na lokální (slezskou) slovesnost s komparativním přesahem do českého prostředí ze zřetele tematiky a motiviky.

3 Podrobněji jsme Gustawa Morcinka (24. 8. 1891 Karviná – 20. 12. 1963 Krakov) představili ve studii *Nové perspektivy výzkumu života a díla Gustawa Morcinka*. Slavica Litteraria 25, 2022, č. 2, s. 111–129.

4 „Jak horník Bulandra podvedl čerta. Slezské pohádky“.

5 „Podivné slezské pověry“.

6 „O tom, jak smrt byla kmotrou/kmotřičkou“.

Obecně o prvku ATU 332 „Smrt kmotříčka“

Lidový příběh o Kmotříčce smrti se objevil ve folkloru mnoha evropských tradičních společností a jeho počátky snad sahají až do starověku. Příběh smrti jako kmotry má svůj původ v germánské kultuře, jak dokládá etymologická příbuznost slov *Tod* a *Dot*. Pohádku na téma Kmotříčka smrt zpracovali bratři Grimmové (*Der Gevatter Tod*, 1812) a hlavně touto verzí příběhu pronikl lidový prvek do dětské literatury, dramatu a poezie. V jiných křesťanských zemích smrt vystupuje nejčastěji v ženském rodě jako kmotra, protože ve většině těchto jazyků je „smrt“ ženského rodu.

Ve folkloristice je tento tematický prvek označován jako ATU 332 „Godfather Death“⁷ a v katalogu je klasifikován jako pohádkový. V polské folkloristice je tento tematický prvek označován jako „Kuma-Śmierć“.⁸ Má bohaté zastoupení, ale jeho jednotlivé realizace se od sebe výrazně liší. Z tohoto důvodu je možné hovořit o souboru motivů (popřípadě tematickém algoritmu)⁹ charakteristických pro tento děj, nikoli o jediném, výrazném dějovém vzoru.

Pokud hovoříme o celé pohádkové látce, pak figura reprezentující skupinu textů ATU 332 je smrt zjevující se rolníkovi (sedlákovi) v lese nebo na cestě v podobě ženy. Kontakt s tímto tvorem, obvykle přátelským, ale i nebezpečným, se mění ve snahu vysmívat se smrti nebo zachránit život jinému člověku, upoutanému na lůžko. Nejčastěji uváděné dějové varianty využívají motivy otáčejícího se lůžka a hořících svíček různých délek, symbolizujících lidský život. Motiv svíček symbolizujících lidské životy, lišících se velikostí či stupněm vyhoření, navíc napovídá, že smrt sama neurčuje délku života, nevynáší rozsudky, ale pouze je vykonává.

V naprosté většině realizací je pohádkovým hrdinou otec, který nemůže najít kmotra pro svého novorozence syna, protože je příliš chudý na to, aby zorganizoval velký křest nebo už má četné potomstvo. (V některých variantách pokřtění dítěte chudáka odmítá podporovat jeho bohatý bratr.) Svou pomoc naopak nabízí Smrt/Smrťák, jehož charakteristickým rysem je typický vzhled, zejména je velký, vysoký, bíle oděný. Tajemný kmotr občas skrývá svou identitu, ale otec či hrdina zjistí, že je bytostí s mimořádnými schopnostmi. Po křtech se v chalupě objeví hojné jídlo nebo rolník (sedlák) dostane tašku s penězi.

V několika zprávách Smrt navrhuje, aby dítě bylo pokřtěno s blíže nedefinovaným dědečkem nebo žebrákem. Ve složitějších zápletkách jsou kandidáty na Kmotra i další

7 Srov. heslo z Wikipedie (https://en.wikipedia.org/wiki/Godfather_Death; 6. 9. 2024).

8 Viz: *Słownik polskiej bajki ludowej*. Red. Violetta Wróblewska. [<https://bajka.umk.pl/slownik/lista-hasel/haslo/?id=95>; 30. 4. 2023.]

9 Srov. ČECHOVÁ, Mária a kol.: *Osnovné tematické algoritmy v slovesnom umení (s intersemiotickými a interdisciplinárnymi presahmi)*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2016.

postavy představující *sacrum*, jako je Pán Ježíš, a/nebo naopak ďábel.¹⁰ Nicméně právě od Smrti dostává rolník (sedlák) dar předpovídat, zda někdo zemře, což mu umožňuje stát se „lékařem“,¹¹ nebo získává kmotřenec jinou mimořádnou dovednost. Lékař je schopen vidět fantoma sklánějícího se nad svým pacientem a na základě toho určit, zda jeho život končí. Smrt, která se objeví u hlavy pacienta, předznamenává nevyhnutelný odchod ze života, ale pokud se objeví u nohou, pak je záchrana možná (jak ukazuje pohádka bratří Grimmů *Gevatter Tod*). Vzácněji je uspořádání obrácené. Hrdina, který získal slávu a proslulost, se rozhodne Smrt oklamat a obrátit nemocnou osobu, aby ji zmátl. V jedné variantě chytrý lékař, předvídající svou vlastní smrt, zkonstruuje speciální mechanismus, jak Smrt uvést v omyl. (Rakouská pověst *Gevatter Tod* o doktoru Urssenbeckovi, jenž údajně působil na dvoře císaře Rudolfa II.)

Většinou ho Smrt za to potrestá, pokud tak činí ve prospěch pacienta, jehož je mu líto, je trest mírnější, například je zbaven své nadpřirozené schopnosti.

V polsko-slezském provedení prvku ATU 332 „Kuma-Śmierć“ jde lékař proti vůli kmotry, protože mu byla slíbena vysoká odměna za uzdravení princezny. Smrt však velkou svíčku symbolizující život a délku jeho trvání zamění za vyhořelou misku „princezny“ a muž umírá. Pohádky s motivem svíček či lamp častěji zdůrazňují přehnaná očekávání hlavního hrdiny, který byl připuštěn k tajemství délky lidského života a rozhodne se prodloužit si svou pozemskou existenci.¹²

Většina pohádek zařazených pod motivickou látku (pohádkový typ) ATU 332 a s ním souvisejících přináší závěr o tom, že člověk se svému osudu nedokáže vyhnout. Pokusy přelstít Smrt buď nepřinášejí očekávané výsledky, nebo jsou zaslouženě potrestány. Zdůrazněna je také skutečnost, že všichni lidé jsou si rovni ve vztahu ke konečným otázkám existence. V tradiční evropské kultuře má smrt lidské vlastnosti, včetně slabostí, a tak se ji pohádkoví odvážlivci snaží přechytračit, stejně jako v jiné situaci čerta nebo babu Jagu (ježibabu).¹³ Přítomnost smrti v lidových pohádkách jako ambivalentní postavy (antagonisty, ale i donátora¹⁴), ve folkloristickém kontextu, částečně odstraňuje strach z umírání. Ukldňující bylo také vědomí, že si přijde pro všechny – pro slavné, bohaté i zasvěcené (pohádkový lékař je ztělesněním těchto tří vlastností). Tím, že tváří v tvář konci života stojí rovnítko mezi chudými a bohatými,

10 Jistě by bylo možné v tomto kontextu porovnat protichůdné způsoby ikonizace reprezentanta smrti – dobrý a zlý, Ježíš a ďábel apod. Pro naši studii to však není tolik podstatné.

11 Dále třeba profétem, prorokem, věštcem...

12 LANGER, Beata: *Inspiracje śląską kulturą ludową w twórczości Gustawa Morcinka*. [Doktorská disertační práce obhájená na UŠ Katowice v r. 2009; vedoucí práce Krystyna Heska-Kwaśniewicz.]

13 K tomu existuje celá řada příkladů, které zde nemá smysl vyjmenovávat, navíc jsou poměrně známé (snad nejpopulárnější v české kultuře je přechytračení baby Jagy mládencem Ivanem ve filmové verzi ruské pohádky *Mrázik*, 1964, rež. Alexandr Rou).

14 V překladu do češtiny se vesměs používá proppovský pojem dárce, u antagonisty zase pojem škůdce (PROPP, V.J.: *Morfologie pohádky a jiné studie*. 2. vyd. Praha: H&H, 1999).

získává Kmotříčka smrt zároveň božské vlastnosti. Stejně jako Bůh má obzvláště ráda skromné a znevýhodněné lidi, ale přesto zůstává ve svých povinnostech neoblomná – svému chráněnci dovolí „uzdravovat“ jen tehdy, když je možná záchrana (tj. když stojí na pravé straně postele). Pohádky realizující téma „Kmotříčka smrt“ jsou nejen odrazem starých evropských myšlenek souvisejících s umíráním, ale také jasně odpovídají lidovým obřadům přechodu a doprovodným zvykům.¹⁵ Smrt se setkává s otcem dítěte, nikoli s matkou, která v šestinedělí zřídka opouští domov, a proto „nehledá kmotru“.¹⁶

Variantám zápletky ATU 332 dominují vzkazy, v nichž atypická kmotra dává rodiči možnost uzdravovat nemocné nebo předpovídat jejich smrt. Skutečnost držení dítěte ke křtu vytvořila mezi rodiči a kmotrou/kmotrem jakýsi „příbuzenský“ vztah, jenž v těžkých chvílích vyžadoval vzájemnou pomoc. Svíčka jako rituální atribut byla spojena se křtem i umíráním. Podle některých lidových pověr měl plamen zapálený při narození symbolizovat nový život a jeho délce odpovídala obtížnost zhášení křestní svíce. Smrt se v pohádce objevuje v bílé barvě, protože je to barva oděvu umírajícího v posteli, pravděpodobně také připomíná morbidní bledost nebo barvu kostí. Bílé roucho, znamenající čistotu nebo nevinnost, zároveň doprovází člověka při nejdůležitějších rituálech průchodu, jako je křestní košile nebo košile smrti.¹⁷

***O tom, jak smrt byla kmotrou (O tym, jak śmierć była matką chrzestną)* Gustawa Morcinka**

V příběhu *O tom, jak smrt byla kmotrou* z uvedeného souboru *Podivné slezské pověry* (později, po autorově smrti, pak přešla i do dalších novelistických výborů z autorovy tvorby), jde o téma kmotříčky smrti, popřípadě genderově inverzně o smřáka-kmotra. Zaměříme se na povídku podrobněji.¹⁸

V roce 1996 vznikla také televizní hra s názvem *O medyku Feliksie* (O mediku Felixovi) v režii Piotra Tomaszuka, která je právě adaptací povídek na dané téma a mj. byla inspirovaná pohádkou Gustawa Morcinka *O tom, jak smrt byla kmotrou* (1993).

15 BRIDGES, William: *Na prahu změn. Zóny přechodových rituálů*. Praha: Návrat domů, 2004; FRAZER, James George: *Zlatá ratolest. Magie, mýty, náboženství*. Praha: Mladá fronta, 1994; též: *Zlatá ratolest. Druhá žeň*. Praha: Garamond, 2000.

16 Srov. DOUGLASOVÁ, Mary: *Čistota a nebezpečí. Analýza konceptu znečištění a tabu*. Praha: Malvern, 2014.

17 V našem evropském kulturním areálu obvykle smrt spíše černá barva, zatímco bílá barva symbolizuje smrt v asijské tradici. Považujeme za vhodné upozornit na tuto netradiční barevnou symboliku příběhu.

18 Metodologicky by jistě bylo namístě zohlednit archetypologii C. G. Junga, zejména archetyp stínu a jeho komplementární archetypy, jako je trickster, temný aspekt Velké matky – ty se zcela jistě vážou na postavu Smrti kmotříčky, nicméně podrobněji není možné se tématu věnovat.

Kromě toho existuje adaptace Morcinkovy pohádky *O mediku Felixovi* pro rozhlas a loutkové divadlo.

Hlavním tématem pohádky a loutkové či televizní hry je smlouva, kterou lékař uzavírá se smrtí. Smrt si vyžádá, aby se stala kmotrou třináctého dítěte chudého krejčího, přitom je charakterizována jako pěkná a důstojná paní v krásných šatech. Vypravěč informuje o tom, že Smrt přijela na křest malého Felixe v kočáru taženém dvěma bílými koňmi, až na to, že v kočáru měla kosu. Bílá Smrt může připomenout rovněž Sněhovou královnu z Andersenovy pohádky jako archetyp smrti, jak je patrné z citace pod čarou.¹⁹

Smrt doprovázejí dva pacholíci: čert Kopyrdelec (v livreji, paruce a černých rukavičkách) a anděl Serafinek (v růžovém fraku, s pěkně upravenou parukou). Pohádkový anděl Serafinek – věrný pacholík smrti, může být podle názoru Zbigniewa Barana spojován s Asraelem (andělem smrti v židovském náboženství) nebo s Isra'ilem (andělem smrti v muslimské teologii). Morcinkova pohádka zobrazuje smrt u pramene života. Právě tato Kmotřička smrt („u zdroje života“) je – v jistém heideggerovském smyslu – smrtí v absolutním slova smyslu. Tato pohádka učí čtenáře důležité pravdy o smrti. Za prvé, Bůh Stvořitel je jejím Pánem. Tento pohled pohádkáře je v souladu s biblickým pojetím: „*Hospodin dává smrt i život...*“ (1 Sam 2, 6) – jak čteme v *První knize Samuelově* (v ekumenickém překladu *Bible*). Je to Pán (a jediné Pán), kdo může občas pacholíkovi Smrti dovolit, aby od dohoření staré svíčky znovu zapálil novou svíčku života. Za druhé, myšlenka obsažená ve filozofickém výroku: „*Hned po narození, každý den [...] trochu zemřeme*“²⁰ vyžaduje – i podle tvůrce pohádky – setkání se Smrtí již při narození (či křtu) dítěte. Není to jen „pohádkový eklektismus“. Podle Barana je pohledu Martina Heideggera blízká i vize Smrti jako kmotry v díle pohádkáře ze Slezska: člověk není ani tak smrtelná bytost jako je bytím-ke-smrti.²¹ V literárním obraze jasně vidíme existenciální dualismus člověka (také typický pro stavbu pohádky) nacházející se v každém okamžiku jeho bytí mezi Životem a Smrtí, mezi tím, co je

19 „[...] přijely veliké saně bílé olíčené, seděla v nich paní v širokém bílém kožichu, a měla na hlavě chlupatou bílou beranici.“ H. Ch. Andersen, *Sněhová královna*; přel. Bedřich Peška. [https://cs.wikisource.org/wiki/J.C.Andersena_vybran%C3%A9_poh%C3%A1dky,pov%C3%ADdky_a_b%C3%A1chorky_pro_m%C3%A1d%C5%BE_a_p%C5%99%C3%A1tele_jej%C3%AD/Sn%C4%9Bhov%C3%A1_kr%C3%A1lovna; 30. 4. 2023.]

20 Zde se Z. Baran odvolává na polský překlad práce Natana Spiegela z roku 1990 *Szwil ha- zahaw: sichot we-zichronot (Złoty środek. Rozmowy i wspomnienia*. Přel. Maria Helfgot. Edice „Hereditas Polono-Judaica“ 1. Vědec. red. J. A. Gierowski. Kraków: Centrum Kultury Żydowskiej, 1992, s. 19).

21 Tady se Z. Baran dovolává úvahy Martina Heideggera (in: *Sein und Zeit*. Halle: Max Niemeyer Verlag, 1941, s. 234, 245–247).

pozemské a tělesné, co je mimozemské a duchovní, stejně jako mezi tím, co je skutečné, a tím, co je mimo skutečnost. Smrtný člověk je totiž bytost mezi *bytím* a *nebytím*.²²

Vraťme se k ději Morcinkovy pohádky. Po křtu novorozence pak podivná kmotra věnuje rodičům peníze na chlapcovo vzdělání. Avšak poté, co Felix vystuduje vysokou školu, smrt se přihlásí o svou odměnu. Od té doby dobře spolupracují jako v nějakém bizarním tandemu. Medik se stává slavným léčitelem, získává peníze a blahobyt, zatímco Smrt si vybírá svou daň. Stejně jako v archetypu, i zde, pokud se smrt zjeví lékaři u nohou pacienta, nikoli u hlavy nemocného, musí nemocný odejít na věčnost. Tehdy medik přestane léčit, zřekne se boje, který by měl podstoupit s lidským neštěstím a utrpením. Setká se s poustevníkem, jenž se ho pokouší přesvědčit, že smlouva se smrtí je v rozporu s jeho lékařským povoláním či posláním.

Motiv kmotrovství v jiných Morcinkových pohádkách

Kmotrovství se objevuje ještě v jiné Morcinkově pohádce, *O tym jak Zuzanka poszła w kumy do utopców* (O tom, jak Zuzanka šla vodníkům za kmotru). V tomto případě jde o ATU 476* „In the Frog’s House“. Hlavní postavou je Zuzanka, sirotek, který sloužil zámožnému, lakomému sedláku, jenž snad měl tvrdé srdce. Místo působení díla je jasně označeno a nachází se na řece Visle nedaleko Skočova. Fyzický popis vodníků uvedený v pohádce je v souladu s tradičními slezskými podáními. Pro lidi se stali neviditelnými, pokud chtěli, byli oblečeni do červených kalhot, bot nebo šatů a za měsíčních nocí se rádi procházeli po loukách. Na hladině, pozorováni daleko od vody, vypadali jako velké, vrásčité, nevzhledné, mastné ropuchy.

Hrdinka pasoucí krávy našla pod lopuchovým listem plačící ropuchu, která o sobě tvrdila, že je králem vodníků. Dívka nezištně nabídla svou pomoc a zanesla žábu k Visle. Jakmile se ropucha dotkla vody, ihned se proměnila v krále vodníků, jenž chtěl Zuzance splnit za její pomoc nějaké přání. Děvče mělo upřímné a spravedlivé srdce, a tak odmítlo odměnu za laskavost, kterou udělalo. Vyjádřilo pouze touhu navštívit podvodní království. Král se proto rozhodl, že jí prokáže velkou laskavost, pokud se rozhodne stát se kmotrou jeho novorozenému synovi.²³

Z hlediska regionálního kontextu je třeba upozornit na skutečnost, že Morcinkovu pohádku upravil pro polské loutkové divadlo Bajka v Českém Těšíně někdejší jeho dramaturg, spisovatel Władysław Sikora. (Setkáváme se v některých zde

22 BARAN, Zbigniew: *Idee – mity – symbole polskich baśniach literackich wydanych w XIX i XX wieku*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2006, s. 57–58.

23 LANGER, Beata: *Inspiracje śląską kulturą ludową w twórczości Gustawa Morcinka*. [Doktorská disertační práce obhájená na UŠ Katowice v r. 2009, s. 207–208; vedoucí práce Krystyna Heska-Kwaśniewicz.]

nejmenovaných pracích se skutečností, že autorství pohádky je připisováno Sikorovi, avšak jde o adaptaci textu jiného autora.)

Komparace polské a české pohádky „Kmotříčky smrti“ s prvkem ATU 332

Dodejme ještě v rámci komparativního pohledu, že rovněž v české literatuře existuje pohádkové zpracování *Kmotříčky smrti* / *Kmotra*. Ostravská badatelka Svatava Urbanová nás upozornila na valašskou pohádku *Smrt Kmotřenka*, zpracovanou Benešem Methodem Kuldou (1820–1930) v souboru *Moravské národní pohádky a pověsti z okolí Rožnovského*.²⁴ Jde totiž, podobně jako u Morcinka, o látku z karpatské kultury. Zároveň běží o motivický archetyp, který umožňuje spojení pohádky s dobovými náboženskými vlivy i mentalitou lidového kolektivu. (V lidové pohádce se vždy prokazuje „mentalita lidového kolektivu“, protože to vyplývá z její archetypální podstaty. Náboženské vlivy pak souvisí s obdobím, kdy se pohádka rozšířila a autorsky upravovala.)²⁵ Ve své symbolické rovině je text otevřen novým významům, „narativním rozuměním“, věčnému konfliktu mezi časem a člověkem (nebo naopak).²⁶

Tato konkrétní pohádka je známá, opět patří do typu ATU 332, ale častěji si ji připomínají znalci literatury valašského regionu. V naší komparaci se proto věnujeme jinému dílu.

Tím je známější, dá se říci, že i značně populární pohádka Jana Drdy *Dařbuján a Pandrhola*, která se nachází v jeho knize *České pohádky* (Praha, 1959), patřící samozřejmě do typu ATU 332; dočkala se také filmového zpracování v režii Martina Friče (prem. 1959; na scénáři se podílel rovněž Jan Drda), což ji pochopitelně velmi proslavilo. (Filmovému zpracování pohádky se zde specificky nevěnujeme, jelikož by to znamenalo zabývat se motivickou látkou a jejím variováním napříč několika uměleckými druhy a literárními žánry, přičemž v rozsahu, který se nabízí, nelze takto nastavené téma zcela vyčerpat. Vycházíme proto z knižní verze autorské Drdovy pohádky.)

Kuba Dařbuján je chudý havíř, jenž má hodnou ženu a jedenáct dětí. Když má na svět přijít to dvanácté, Kuba se rozhodne vydat do světa a sehnat pro ně nějakého dobrého kmotra. Potká stařečka Pánaboha, ale toho za kmotra nechce, protože není ke všem lidem podle něj stejně spravedlivý, odmítne i čerta, nakonec potká Smřáka,

24 KULDA, Beneš Method: *Moravské národní pohádky a pověsti z okolí Rožnovského*. 2. díl. Praha: I. L. Kober, 1875, s. 97–100.

25 Korespondence Svatavy Urbanové s Liborem Martinkem (28. 5. 2022, 23:17 hod.; uloženo v osobním archivu L. Martinka).

26 Viz ŠMAHELOVÁ, Hana: *Prolamování struktur*. Praha: Karolinum, 2002.

jehož si konečně zvolí za kmotra, jelikož je ke všem lidem stejně spravedlivý. Smrťák udělá s Kubou úmluvu a věnuje mu zvláštní dar: pokud jej Kuba uvidí stát u hlavy nemocného člověka, dotyčný člověk zemře, ale pokud bude stát u jeho nohou, může dotyčného léčit a ten se uzdraví. Kuba to několikrát úspěšně vyzkouší a stane se uznávaným a vyhledávaným lidovým léčitelem.

V pohádce je protipólem chudého havíře bohatý, tlustý a lakomý pivovarský sládek Pandrhola, který Kubovi a také všem místním chudým havířům vždy odmítal pomoci. I ten jednoho dne onemocní – v rozčilení ho trefí šlak. Přivolaní lékaři jeho nemoc vyléčit neumí. V nouzi si Pandrhola vzpomene na léčitele Kubu, ale ten má nejprve za zlé jeho lakotu a pomoc odmítne. Místo toho mu chce oplatit zlé skutky, tak vymyslí několik nákladných úkolů, které musí bezdětní manželé Pandrholovi splnit, aby byl ochoten přijít sládka léčit. Pandrholovi k obveselení celé obce Rukapáně splní Dařbujánovy podmínky. Kuba tedy přijde léčit. Při pohledu na nemocného ovšem prohlásí, že je to marné, neboť vidí, že Smrťák stojí v hlavách postele. Pod nátlakem se Kuba nechá přimět k léčení navzdory tomu, že tím poruší úmluvu se Smrťákem – nechá postel s Pandrholou otočit, aby Smrťák, stojící původně u hlavy, stál u nohou.

Po vyléčení bohatce popíjejí Smrťák s Kubou v šenku a kmotr vyčítá havíři porušení dohody. (Jde v podstatě o výrazný archetypální motiv. Po nedodržení úmluvy následuje trest.²⁷) Pandrhola rozmluvu vyslechne a nechá Smrťáka zatlouct do pivovarského sudu. Tím však znemožní, aby cokoli živého na světě zemřelo. Způsobí tím na zemi velký zmatek a pozdvižení. Pandrhola nakonec Smrťáka pustí ze sudu ven, protože nedokáže přemoci svou chuť na maso, ale ten ihned Pandrholu setne svou smrtící kosou. Poté Kubovi definitivně odebere svůj dar.

Jak je patrné z obsahu proslulé Drdovy pohádky, je zde celá řada prvků shodných s folklorními verzemi pohádkového typu ATU 332, na které jsme výše upozornili, i když jsme si vědomi, že podobných invariant bychom našli ve slezsko-polské i české literatuře mnohem víc; nám šlo o prvek v rámci díla nejznámějšího slezského pohádkáře Gustawa Morcinka.

Ve srovnání s Drdovou se Morcinkova verze rozhodně jeví jako dějově více odbíhající od folklorního syžetu. Rovněž závěrečné poučení z příběhu obou magických pohádek je pochopitelně shodné.

Závěrem k proměně tematického prvku ATU 332

Morcinek disponoval dobrou znalostí těšínského folkloru (a obecně slezské mytologie),²⁸ jehož látky dokázal svěžím způsobem převyprávět ve svých pohádkových

27 Srov. BENJAMIN, Walter: *Ke kritice násilí*. Sociologický časopis, 1990, č. 6, s. 543–551.

28 Srov. KADŁUBIEC, Karol Daniel: *Gustaw Morcinek a jego śląska mitologia*. Śląsk 17, 2012, č. 3, s. 22–25.

příbězích pro děti a mládež. Nezanedbatelné může být i spisovatelovo morální východisko při rozlišení dobra, které by mělo být odměněno, a zla, jež si zaslouží potrestání, v této specificky žánrově orientované tvorbě. Jedná se o základní pohádkovou antitezi, která se promítá do autorské tvorby obecně, do Morcinkovy a Drdovy tím pádem také.

Bibliografie:

- BARAN, Zbigniew: *Idee – mity – symbole polskich baśniach literackich wydanych w XIX i XX wieku*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2006.
- BENJAMIN, Walter: *Ke kritice násilí*. Sociologický časopis, 1990, č. 6, s. 543–551.
- BRIDGES, William: *Na prahu změn. Zóny přechodových rituálů*. Praha: Návrat domů, 2004.
- ČECHOVÁ, Mária a kol.: *Osnovné tematické algoritmy v slovesnom umení (s intersemiotickými a interdisciplinárnymi presahmi)*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2016.
- DRDA, Jan: *České pohádky*. Praha: Československý spisovatel, 1959.
- DOUGLASOVÁ, Mary: *Čistota a nebezpečí. Analýza konceptu znečištění a tabu*. Praha: Malvern, 2014.
- FRAZER, James George: *Zlatá ratolest. Magie, mýty, náboženství*. Praha: Mladá fronta, 1994.
- FRAZER, James George: *Zlatá ratolest. Druhá žeň*. Praha: Garamond, 2000.
- HEIDEGGER, Martin: *Sein und Zeit*. Halle: Max Niemeyer Verlag, 1941.
- KADŁUBIEC, Karol Daniel: *Gustaw Morcinek a jego śląska mitologia*. Śląsk 17, 2012, č. 3, s. 22–25.
- KULDA, Beneš Method: *Moravské národní pohádky a pověsti z okolí Rožnovského*. 2. díl. Praha: I. L. Kober, 1875.
- LANGER, Beata: *Inspiracje śląską kulturą ludową w twórczości Gustawa Morcinka*. [Doktorská disertační práce obhájená na UŚ Katowice v r. 2009; vedoucí práce Krystyna Heska-Kwaśniewicz.]
- MARTINEK, Libor: *Nové perspektivy výzkumu života a díla Gustawa Morcinka*. Slavica Litteraria 25, 2022, č. 2, s. 111–129.
- MORCINEK, Gustaw: *Przedziwne śląskie powiarki*. Warszawa: Nasza Księgarnia, 1961.
- PROPP, Vladimir Jakovlevič: *Morfologie pohádky a jiné studie*. 2. vyd. Praha: H&H, 1999.
- SPIEGEL, Natan: *Złoty środek. Rozmowy i wspomnienia*. Přel. Maria Helfgot. Edice „Hereditas Polono-Judaica“ 1, vědec. red. J. A. Gierowski. Kraków: Centrum Kultury Żydowskiej, 1992.

ŠMAHELOVÁ, Hana: *Prolamování struktur*. Praha: Karolinum, 2002.

UTHER, Hans-Jörg: *The Types of International Folktales: Animal tales, tales of magic, religious tales, and realistic tales, with an introduction*. Helsinki: Suomalainen Tiedekatemia, Academia Scientiarum Fennica, 2004.

Internetové zdroje:

ANDERSEN, Hans Christian: *Sněhová královna*; přel. Bedřich Peška. [https://cs.wikisource.org/wiki/J.C.Andersena_vybran%C3%A9_poh%C3%A1dky,pov%C3%ADdky_a_b%C3%A1chorky_pro_ml%C3%A1d%5BE_a_p%C5%99%C3%A1tele_jej%C3%AD/Sn%C4%9Bhov%C3%A1_kr%C3%A1lovna; 30. 4. 2023.]

Bible; ekumenický překlad. [<https://www.bibleserver.com/CEP/%C5%BDalm23>; 30. 4. 2023.]

Klasifikace T [https://cs.wikipedia.org/wiki/Aarneho%E2%80%93Thompson%C5%AFv_katalog; 30. 4. 2023.]

Korespondence – Svatava Urbanová a Libor Martinek [28. 5. 2022, 23:17 hod.; uloženo v osobním archivu L. Martinka].

Słownik polskiej bajki ludowej. Red. Violetta Wróblewska. [<https://bajka.umk.pl/slownik/lista-hasel/haslo/?id=95>; 30. 4. 2023.]

TOMASZUK, Piotr: *O medyku Feliksie*. [<https://encyklopediateatru.pl/przedstawienie/8615/o-medyku-feliksie>; 6. 9. 2024]

doc. PhDr. Libor Martinek, Ph.D.

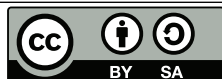
Ústav bohemistiky a knihovnictví

Filozoficko-přírodovědecká fakulta, Slezská univerzita v Opavě

Masarykova tř. 37, 746 01 Opava, Česká republika

libor.martinek@fpf.slu.cz

<https://orcid.org/0000-0003-4791-6553>

This work can be used in accordance with the Creative Commons BY-SA 4.0 International license terms and conditions (<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/legalcode>). This does not apply to works or elements (such as images or photographs) that are used in the work under a contractual license or exception or limitation to relevant rights.